

A black and white close-up portrait of Jacques Derrida, looking slightly to the right with a thoughtful expression. He has short, light-colored hair and is wearing a dark suit jacket over a patterned shirt and tie.

JACQUES DERRIDA
ΙΣΧΥΣ ΝΟΜΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ • ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ • ΕΠΙΜΕΤΡΟ
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΜΠΙΤΣΩΡΗΣ

JACQUES DERRIDA

Ισχύς νόμου

Το «Μυστικιστικό θεμέλιο της αυθεντίας»

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Βαγγέλης Μπιτσώρης

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής άδειας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές Επιστήμες/Φιλοσοφία

Σειρά: *αληθεια*

Διεύθυνση σειράς: Δημήτρης Βεργέτης

Jacques Derrida, *Ισχύς νόμου*

Τίτλος πρωτοτύπου: *Force de loi*

Μετάφραση: Βαγγέλης Μπισσώρης

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φύλμ, ηλεκτρονικό μοντάζ: Μαρία Ποινιού-Ρένεση

Copyright © Éditions Galilée, 1994

Copyright © για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Εκδόσεις Πατάκη), 2007

Πρώτη έκδοση στη γαλλική γλώσσα από τις εκδόσεις Galilée, Παρίσι 1994

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα,

Απρίλιος 2015

KET 6040 ΚΕΠ 277/15

ISBN 978-960-16-2982-7

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.36.50.000,
210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),

570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Περιεχόμενα

<i>Προειδοποίηση</i>	9
1. Περί του δικαιώματος στη δικαιοσύνη / Από το δίκαιο στη δικαιοσύνη	11
2. Προωνύμιο του Benjamin	81
<i>Υστερόγραφο</i>	175
Σημειώσεις του μεταφραστή	189
Λεξιλόγιο (γαλλο-ελληνικό, ελληνο-γαλλικό)	237
Επίμετρο του μεταφραστή: <i>Η αποδόμηση μεταξύ δικαιοσύνης και δικαίου</i>	273

I

Περί του δικαιώματος στη δικαιοσύνη / Από το δίκαιο στη δικαιοσύνη

Είναι καθήκον για μένα, οφείλω να απευθυνθώ
[s'adresser] σ' εσάς στα αγγλικά*.

* Η διάλεξη αρχικά δόθηκε στα αγγλικά. Αυτή η πρώτη φράση εκφωνήθηκε πρώτα στα γαλλικά και έπειτα στα αγγλικά. [Τούτη η φράση, στην αγγλική έκδοση και σε δίγλωσση μορφή, έχει ως εξής: «C'est ici un devoir, je dois m'adresser à vous en anglais. This is an obligation, I must address myself to you in English» («Εδώ πρόκειται για ένα καθήκον, οφείλω να απευθυνθώ σ' εσάς στα αγγλικά. Αυτό είναι μια υποχρέωση, οφείλω να απευθυνθώ σ' εσάς στα αγγλικά»), Jacques Derrida, «Force of Law: The “Mystical Foundation of Authority”», στο Drucilla Cornell, Michel Rosenfeld, David Gray Carlson (επιμ.), *Deconstruction and the Possibility of Justice*, ό.π., σ. 3. Επισημαίνω ότι η αγγλική μετάφραση επανεκδόθηκε στο βιβλίο: Jacques Derrida, *Acts of Religion* (Routledge, New York and London 2002, σσ. 228-298), υπό την εκδοτική επιμέλεια του Gil Anidjar, ο οποίος διορθώνει σε ορισμένα σημεία την πρώτη αγγλική μετάφραση, συνηθέστερα για να την εναρμονίσει με τη μεταγενέστερη και ελαφρώς πλουσιότερη γαλλική έκδοση του πρωτότυπου ντερριντιανού κειμένου· γι' αυτό και η εν λόγω πρώτη πρόταση μεταφράζεται τώρα ως εξής στα αγγλικά: «This is for me a duty, I must address myself to you in English» (Σ.τ.μ.)]

Ο τίτλος αυτού του συνεδρίου, και το πρόβλημα το οποίο πρέπει—όπως το λέτε με τη μεταβατική σημασία στη γλώσσα σας— να «address» [«απευθύνω»], με κάνουν εδώ και πολλούς μήνες να αφήνομαι σε σκέψεις. Μολονότι μου εμπιστεύθηκαν τη φοβερή τιμή της «keynote address» [«βασικής ομιλίας»], είμαι τελείως αμέτοχος όσον αφορά την επινόηση αυτού του τίτλου και την υπόρρητη διατύπωση του προβλήματος. «Η αποδόμηση και η δυνατότητα της δικαιοσύνης»: ο σύνδεσμος και συνδέει λέξεις, έννοιες, ίσως και πράγματα που δεν υπάγονται στην ίδια κατηγορία. Ένας τέτοιος σύνδεσμος τολμά να αφηφά την τάξη, την ταξινομία, την ταξινομική λογική, ανεξάρτητα από τον τρόπο της δραστηριότητάς του: μέσω της αναλογίας, της διάκρισης ή της αντίθεσης. Ένας κακοδιάθετος ομιλητής θα έλεγε: δεν βλέπω πού βρίσκεται η σχέση, καμία ρητορική δεν μπορεί να ενδώσει σε μια τέτοια άσκηση. Θέλω πράγματι να δοκιμάσω να μιλήσω για κάθε ένα από αυτά τα πράγματα ή από αυτές τις κατηγορίες («Αποδόμηση», «δυνατότητα», «δικαιοσύνη») ακόμη και για ορισμένα συγκατηγορήματα («και», «η», «περί»), αλλά επ' ουδενί με αυτήν τη σειρά, με αυτή την ταξινομία ή με αυτό το σύνταγμα.

Αυτός ο ομιλητής δεν θα ήταν μόνο κακοδιάθετος αλλά και κακόπιστος. Ακόμη και μη σωστός-άδικος [injuste]. Γιατί θα μπορούσε κανείς εύκολα να προτείνει μια ερμηνεία δίκαιη-σωστή [juste]—δηλαδή, στη συγκεκριμένη περίπτωση, προσφυή και διορατική, συνεπώς μάλλον καχύποπτη— των προθέσεων του τίτλου

ή για το τι θέλει αυτός να πει. Ο τίτλος υπαινίσσεται ένα ερώτημα που το ίδιο προσλαμβάνει τη μορφή της καχυποψίας: άραγε η αποδόμηση διασφαλίζει, επιτρέπει, εγκρίνει τη δυνατότητα της δικαιοσύνης; Άραγε καθιστά δυνατή τη δικαιοσύνη ή έναν συνεκτικό λόγο περί της δικαιοσύνης και των όρων δυνατότητας της δικαιοσύνης; Ναι, θα απαντούσαν ορισμένοι, όχι, θα απαντούσαν κάποιοι από το άλλο στρατόπεδο. Άραγε οι «αποδομιστές» έχουν να πουν κάτι για τη δικαιοσύνη, κάτι που να έχει να κάνει με τη δικαιοσύνη; Γιατί κατά βάθος μιλούν τόσο λίγο περί αυτής; Τελικά, τους ενδιαφέρει αυτό το πράγμα; Μήπως αυτό συμβαίνει —όπως το υποψιάζονται ορισμένοι— επειδή η αποδόμηση δεν επιτρέπει αφ' εαυτής καμία σωστή-δίκαιη πράξη, κανένα σωστό-δίκαιο λόγο περί της δικαιοσύνης, αλλά αποτελεί μάλιστα μια απειλή εναντίον του δικαίου και καταστρέφει τον όρο δυνατότητας της δικαιοσύνης; Ναι, θα απαντούσαν ορισμένοι, όχι, θα απαντούσε ο αντίπαλος.

Από αυτή την πρώτη φανταστική διαμοιβή ήδη προαναγγέλλονται κάποιες αμφίλογες διολισθήσεις μεταξύ δικαίου και δικαιοσύνης. Η οδύνη της αποδόμησης, αυτή από την οποία η ίδια υποφέρει, ή αυτή από την οποία υποφέρουν εκείνοι που η ίδια τούς κάνει να υποφέρουν, είναι ίσως η απουσία κάποιου κανόνα, κάποιου γνώμονα και κάποιου ασφαλούς κριτηρίου ούτως ώστε να προδούμε, με μη αμφίλογο τρόπο, στη διάκριση του δικαίου από τη δικαιοσύνη. Κατά συνέπεια, αυτό που όντως διακυβεύεται είναι οι έννοιες

(κανονιστικές ή όχι) του γνώμονα, του κανόνα ή του κριτηρίου. Προέχει να κρίνουμε αυτό που επιτρέπει να κρίνουμε, αυτό από το οποίο αντλεί την εγκυρότητά της η κρίση.

Αυτή ακριβώς θα ήταν η επιλογή: το «είτε... είτε», το «ναι ή όχι» που μπορεί να υποψιάζεται κανείς ότι ενυπάρχει σ' αυτόν τον τίτλο. Από αυτή την άποψη ο τίτλος θα μπορούσε να είναι δυνητικά βίαιος, πολεμικός, ιεροξεταστικός. Μπορεί κανείς να φοβάται μήπως σ' αυτόν υπάρχει κάποιο όργανο βασανισμού, ένας τρόπος ερωτηματοθεσίας-ανάκρισης που δεν θα πρέπει να είναι ο σωστότερος-δικαιότερος. Είναι ανώφελο να διευκρινίσω από τώρα ότι σε ερωτήσεις που διατυπώνονται υπ' αυτήν τη μορφή («είτε είτε», «ναι ή όχι») δεν θα μπορέσω να δώσω καμία απάντηση, εν πάση περιπτώσει καμία καθησυχαστική απάντηση για οποιονδήποτε, για καμία από τις δύο προσδοκίες που έχουν διατυπωθεί ή τυποποιηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο.

Επομένως οφείλω [je dois]—εδώ πρόκειται για ένα καθήκον [devoir]—να απευθυνθώ σ' εσάς στα αγγλικά. Το οφείλω, αυτό θέλει να πει αρκετά πράγματα συνάμα.

1. Οφείλω [Je dois] να μιλήσω στα αγγλικά (πώς να μεταφράσει κανείς το «dois», το «devoir»; *I must*; *I should*, *I ought to*, *I have to*;), διότι αυτό μου έγινε ένα είδος υποχρέωσης ή ένας όρος που επιβλήθηκε από ένα είδος συμβολικής ισχύος [force] ή νόμου σε μια κατάσταση που δεν την ελέγχω. Ένα είδος π ο λ έ-

μ ο υ³ αφορά ήδη την ιδιοποίηση της γλώσσας: αν τουλάχιστον θέλω να γίνω κατανοητός, να με ακούσουν, είναι ανάγκη να μιλήσω στη γλώσσα σας, το οφείλω, πρέπει να το κάνω.

2. Οφείλω να μιλήσω στη γλώσσα σας, γιατί αυτό που θα πω κατ' αυτόν τον τρόπο θα είναι σωστότερο-δικαιότερο ή θα κριθεί ως σωστότερο-δικαιότερο, και θα αποτιμηθεί σωστότερα-δικαιότερα, δηλαδή ως σωστό-δίκαιο με τη σημασία, τούτη τη φορά, της ακρίβειας-ευστοχίας [justesse], της αντιστοιχίας μεταξύ αυτού που είναι και αυτού που λέγεται ή υπόκειται στη σκέψη, μεταξύ αυτού που λέγεται και αυτού που κατανοείται, και δη μεταξύ αυτού που υπόκειται στη σκέψη και λέγεται ή εννοείται-ακούεται από την πλειονότητα αυτών που είναι εδώ και οι οποίοι εμφανώς υπαγορεύουν το νόμο [faire la loi]. «Faire la loi» («making the law») είναι μια ενδιαφέρουσα έκφραση⁴ για την οποία θα πρέπει να μιλήσουμε εκ νέου.

3. Οφείλω να μιλήσω σε μια γλώσσα που δεν είναι η δική μου γιατί αυτό θα είναι σωστότερο-δικαιότερο, με μιαν άλλη σημασία της λέξης «σωστό-δίκαιο» [«juste»], με τη σημασία της δικαιοσύνης [justice], μια σημασία που θα τη χαρακτηρίσουμε —χωρίς να σκεφτούμε περί αυτού πάρα πολύ προς στιγμήν— δικαιο-ηθικο-πολιτική: είναι σωστότερο-δικαιότερο να μιλάμε τη γλώσσα της πλειονότητας, προπάντων όταν λόγω φιλοξενίας η πλειονότητα δίνει το λόγο στον

ξένο. Εδώ αναφερόμαστε σε ένα νόμο για τον οποίο είναι δύσκολο να πούμε αν είναι ευπρέπεια, ευγένεια, ο νόμος του ισχυροτέρου ή η ισονομία της δημοκρατίας, και δη αν εξαρτάται από τη δικαιοσύνη ή από το δίκαιο. Επιπλέον είναι αναγκαίος —για να υποταχθώ σ' αυτόν το νόμο και να τον αποδεχθώ— ένας ορισμένος αριθμός όρων-συνθηκών: επί παραδείγματι να απαντήσω σε μια πρόσκληση και να φανερώσω την επιθυμία μου να μιλήσω εδώ, κάτι που προφανώς κανένας δεν με ανάγκασε να το κάνω· εν συνεχεία είναι ανάγκη να είμαι ικανός, ως ένα βαθμό, να κατανοήσω το συμβόλαιο και τους όρους του νόμου, δηλαδή να ιδιοποιηθώ τουλάχιστον ελάχιστα τη δική σας γλώσσα που εφεξής παύει, τουλάχιστον σε τούτον το βαθμό, να μου είναι ξένη. Είναι ανάγκη εσείς και εγώ να κατανοούμε, περίπου με τον ίδιο τρόπο, τη μετάφραση του κειμένου μου, γραμμένου πρώτα στα γαλλικά, και η οποία, όσο εξαιρετική και αν είναι, παραμένει κατ' ανάγκην μια μετάφραση, δηλαδή ένας συμβιβασμός πάντοτε δυνατός αλλά και πάντοτε ατελής ανάμεσα σε δύο ιδιώματα.

Αυτό το ερώτημα περί γλώσσας και ιδιώματος θα βρίσκεται προφανώς στην καρδιά του ζητήματος που θα ήθελα να σας προτείνω για τη συζήτησή σας.

Στη γλώσσα σας υπάρχει ένας ορισμένος αριθμός ιδιωματικών εκφράσεων, οι οποίες πάντοτε μου φαίνονταν αρκετά πολύτιμες καθώς δεν έχουν ένα αυστηρό ισοδύναμο στα γαλλικά. Μάλιστα πριν αρχίσω, θα παραθέσω εξ αυτών τουλάχιστον δύο, οι οποίες δεν είναι άσχετες με αυτό που θα ήθελα να επιχειρήσω να πω απόψε.

A. Η πρώτη έκφραση είναι «to enforce the law» [«εκτελώ-επιβάλλω το νόμο»] ή ακόμη «enforceability of the law or of contract» [«εκτελεσιμότητα του νόμου ή του συμβολαίου»]. Όταν, επί παραδείγματι, μεταφράζει κανείς στα γαλλικά την έκφραση «to enforce the law» ως «appliquer la loi» [«εφαρμόζω το νόμο»], χάνει τον άμεσο, κατά γράμμα υπαινιγμό για την ισχύ που έρχεται εκ των ένδον να μας υπενθυμίσει ότι το δίκαιο είναι πάντοτε μια επιτρεπόμενη-έγκυρη βία, μια ισχύς που αυτο-αιτιολογείται ή αιτιολογείται για το ότι πρέπει να εφαρμοστεί, ακόμη και αν αυτή η αιτιολόγηση μπορεί να κριθεί από την άλλη πλευρά ως άδικη ή αδικαιολόγητη. Κανένα δίκαιο χωρίς ισχύ, όπως υπενθυμίζει με τη μεγαλύτερη αυστηρότητα ο Kant. Η εφαρμοσιμότητα, η «enforceability», δεν είναι μια εξωτερική ή δευτερεύουσα δυνατότητα που θα ερχόταν να προστεθεί ή όχι, συμπληρωματικά, στο δίκαιο. Είναι η ισχύς που ουσιαστικά εμπλέκεται στην ίδια την έννοια της δικαιοσύνης ως δικαίου, της δικαιοσύνης στο βαθμό που η ίδια γίνεται δίκαιο, του νόμου ως δικαίου.

Θέλω παρευθύς να επιμείνω για να διαφυλάξω τη δυνατότητα μιας δικαιοσύνης, και δη ενός νόμου που όχι μόνο υπερβαίνει το δίκαιο ή αντίκειται σ' αυτό, αλλά ίσως δεν έχει σχέση με το δίκαιο, ή διατηρεί με αυτό μια σχέση τόσο παράξενη ώστε να μπορεί να απαιτεί το δίκαιο και εξίσου να το αποκλείει.

Επομένως η λέξη «enforceability» μάς ανακαλεί στο γράμμα. Μας υπενθυμίζει κατά γράμμα ότι δεν

υπάρχει κανένα δίκαιο που να μην εμπεριέχει μέσα στον ίδιο τον εαυτό του, *a priori*, μέσα στην αναλυτική δομή της εννοίας του, τη δυνατότητα να είναι «enforced», εφαρμοσμένο από την ισχύ. Ο Kant το υπενθυμίζει στην *Εισαγωγή στη θεωρία του δικαίου* (στην § E που αφορά το «δίκαιο με τη στενή έννοια», *das strikte Recht**). Υπάρχουν, βεβαίως, νόμοι που δεν έχουν εφαρμοστεί, αλλά δεν υπάρχει νόμος χωρίς εφαρμοσιμότητα, ούτε εφαρμοσιμότητα ή «enforceability» του νόμου χωρίς ισχύ, ανεξάρτητα αν αυτή η ισχύς είναι άμεση ή όχι, φυσική ή συμβολική, εξωτερική ή εσωτερική, βάνουση ή διακριτικά ρηματική —και δη ερμηνευτική—, εξαναγκαστική ή ρυθμίζουσα κ.λπ.

* Αυτή η εξωτερικότητα διακρίνει το δίκαιο από την επιτακτική ηθική [morale] αλλά δεν επαρκεί για να το θεμελιώσει ή να το αιτιολογήσει. «Βεβαίως αυτό το δίκαιο θεμελιώνεται πάνω στη συνείδηση της υποχρέωσης του καθενός σύμφωνα με το νόμο· αλλά για να προσδιορίσει την προαίρεση [arbitre, Willkür], το δίκαιο δεν μπορεί ούτε επιτρέπεται, αν θέλει να είναι καθαρό, να επικαλεστεί τούτη τη συνείδηση ως κίνητρο, αλλά οφείλει αντιθέτως να βασιστεί πάνω στην αρχή της δυνατότητας ενός εξωτερικού καταναγκασμού, ο οποίος μπορεί να συνυπάρξει με την ελευθερία του καθενός σύμφωνα με τους καθολικούς νόμους». Ως προς αυτό το σημείο, θα μου επιτρέψετε να παραπέμψω στο βιβλίο μου *Du droit à la philosophie*, Galilée, Παρίσι 1990, σ. 77 κ.ε. [Ο Ντερριντά παραθέτει από τη γαλλική έκδοση (μετάφραση του Α. Philonenko) του καντιανού έργου: Emmanuel Kant, *Métaphysique des mœurs*. Première partie. *Doctrine du droit*, Vrin, Παρίσι 1971, σ. 106. Για την ελληνική μετάφραση έχω λάβει υπ' όψιν και το γερμανικό πρωτότυπο: Immanuel Kant, *Die Metaphysik der Sitten*, στο *Werkausgabe* (επιμ. Wilhelm Weischedel), Band VIII, Suhrkamp, stw 190, Φρανκφούρτη 1977, σ. 339 (Σ.τ.μ.).]

Πώς να διακρίνει κανείς ανάμεσα στην ισχύ του νόμου [force de la loi] —αυτή την «ισχύ νόμου» [«force de loi»], όπως λέγεται τόσο στα γαλλικά όσο και στα αγγλικά, νομίζω—και, αφ' ετέρου, στη βία που κρίνεται πάντοτε ως άδικη; Ποια είναι η διαφορά που υπάρχει ανάμεσα αφ' ενός στην ισχύ που μπορεί να είναι δίκαιη, εν πάση περιπτώσει κρινόμενη ως νόμιμη (όχι μόνο ως το όργανο στην υπηρεσία του δικαίου αλλά και ως η άσκηση ακόμη και ως η εκπλήρωση, η ουσία του δικαίου) και, αφ' ετέρου, στη βία που κρίνεται πάντοτε ως άδικη; Τι είναι η δίκαιη ισχύς ή η μη βίαιη ισχύς;

Για να μην εγκαταλείψω το ερώτημα περί του ιδιώματος, εδώ θα αναφερθώ σε μία γερμανική λέξη που θα μας απασχολήσει πολύ εντός ολίγου. Είναι η λέξη Gewalt. Στα γαλλικά, όπως και στα αγγλικά, συνήθως μεταφράζεται ως «violence» [«βία»]. Το κείμενο του Benjamin, για το οποίο θα μιλήσω αργότερα και έχει τον τίτλο «Zur Kritik der Gewalt» [«Προς την κριτική της βίας»⁵], στα γαλλικά έχει μεταφραστεί ως «Pour une critique de la violence» [«Για μια κριτική της βίας»] και στα αγγλικά ως «Critique of Violence» [«Κριτική της βίας»]⁶. Ωστόσο αυτές οι δύο μεταφράσεις, αν και δεν είναι εντελώς μη σωστές—άδικες, άρα εντελώς βίαιες, είναι ερμηνείες πολύ δραστικές που δεν αποσιμούν σωστά—δίκαια το γεγονός ότι η λέξη Gewalt δηλώνει επίσης, για τους Γερμανούς, τη νόμιμη εξουσία, την αυθεντία, τη δημόσια δύναμη—εξουσία [force publique]. Gesetzgebende Gewalt είναι η νομοθετική εξουσία, geistliche Gewalt είναι η πνευματική εξουσία

της Εκκλησίας, Staatsgewalt είναι η κρατική αρχή ή η κρατική εξουσία. Επομένως Gewalt είναι η βία και συνάμα η νόμιμη εξουσία, η δικαιολογημένη αυθεντία. Πώς να διακρίνει κανείς ανάμεσα στην ισχύ νόμου μιας νόμιμης εξουσίας [pouvoir légitime] και στην υποτιθέμενη αρχέγονη βία που θα πρέπει να έχει εγκαθιδρύσει αυτή την αυθεντία και η οποία καθ'αυτήν δεν μπορεί να επικαλεστεί το κύρος καμίας προηγούμενης νομιμότητας [légitimité], έτσι ώστε σε τούτη την αρχική στιγμή δεν είναι ούτε τυπικά νόμιμη [légale] ούτε τυπικά μη νόμιμη [illégal] ή, όπως θα έλεγαν τάχιστα κάποιοι άλλοι, ούτε δίκαιη ούτε άδικη; Οι γερμανικές λέξεις Walten [κυριάρχηση] και Gewalt παίζουν έναν αποφασιστικό ρόλο σε ορισμένα κείμενα του Heidegger⁷, εκεί όπου δεν θα μπορούσε κανείς να τις μεταφράσει απλώς ως ισχύς ή ως βία, και μάλιστα μέσα σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα όπου, εξάλλου, ο Heidegger θα προσπαθήσει επίμονα να δείξει ότι, για τον Ηράκλειτο επί παραδείγματι, η Δί κ η, η δικαιοσύνη, το δίκαιο, η δίκη, η ετυμηγορία, η ποινή ή η τιμωρία, η εκδίκηση κ.λπ., είναι αρχέγονα η Έ ρ ι ς, (η σύγκρουση, Streit, η διχόνοια ή ο π ό λ ε μ ο ς ή Kampf [μάχη]), δηλαδή επίσης η ά δ ι κ ί α, η injustice [αδικία]*.

* Βλ. το κείμενό μου «L'oreille de Heidegger», στο βιβλίο μου *Politiques de l'amitié*, Galilée, Παρίσι 1994. [Βλ., επί παραδείγματι, στις σελίδες 407, 414 και 416: «Για να καθορίσει την αρχεγόνως ελληνική σύλληψη του Είναι ως φύσεως, πριν από όλες τις ύστερες έννοιες που συνδέονται με τη "φύση" ["nature"], ο Heidegger εμμένει στην ένταση μιας διπλής κίνησης: ορθώνομαι, εγείρομαι,

Εφ' όσον αυτό το συνέδριο είναι αφιερωμένο στην αποδόμηση και στη δυνατότητα της δικαιοσύνης, κατ' αρχάς υπενθυμίζω ότι σε πολλά κείμενα που λέγονται «αποδομητικά» και ιδιαίτερα σε ορισμένα εξ αυτών που τα έχω δημοσιεύσει ο ίδιος, η προσφυγή στη λέξη «ισχύς» είναι πολύ συχνή, μάλιστα τολμώ να πω ότι σε κάποια στρατηγικά σημεία είναι αποφασιστική, αλλά συνάμα συνοδεύεται πάντοτε ή σχεδόν πάντοτε από μια ρητή επιφύλαξη, από μια προειδοποίηση. Πολλές φορές έκανα έκκληση για μια επαγρύπνηση, μάλιστα το

εκδιπλώνομαι προς το έξω παραμένοντας ωστόσο περιπτυγμένος εν εαυτώ [...], αρχέγονη ενότητα ανάπαυσης και κίνησης. Ως εκ τούτου η λέξη που εξαίρει ο Heidegger για να πει αυτή την αρχέγονη ενότητα δύο αντιθέτων είναι το *Walten*: κυριαρχώ [*dominer*], βασιλεύω, “διακυριαρχώ” [*perdominer*], [...], υπερισχύω, ασκώ σε κάθε περίπτωση μια εξουσία ή μια ισχύ, και μάλιστα όχι χωρίς κάποια βία. [...] Η σύγκρουση (*Kampf*) είναι η φύσις στο βαθμό που εγκαθιδρύει (δεν αντιτίθεται προς τον νόμο), αλλά επίσης στο βαθμό που διαφυλάσσει αυτό που εγκαθιδρύει. [...] Η φύσις ήταν η αρχέγονη ανάδυση της ισχύος [*force*], της δύναμης-εξουσίας ή της βίας, του *Gewalten des Waltenden*, το φαίνεσθαι με τη μείζονα σημασία της επιφανείας [*épiphanie*] του κόσμου. [...] Στο επίκεντρο αυτής της ανάγνωσης δεν υπάρχει μόνο ο αφορισμός 53 του Ηράκλειτου αλλά και δύο άλλοι αφορισμοί που κατονομάζουν τον πόλεμον. Ο ένας λέγει ότι η δικαιοσύνη (*δίκη*) είναι η σύγκρουση (*ἔρις*). Και το σχόλιο του Heidegger —ο οποίος γράφει: “*δίκη ἔρις — Recht ist Streit [δίκαιο είναι σύγκρουση]*” — τείνει να υπογραμμίσει, ενάντια στον κοινό νοῦ, το αμοιβαίον ανήκειν της δικαιοσύνης και της σύγκρουσης που συνεννοούνται μεταξύ τους, θα μπορούσαμε να πούμε, μέσω της δικῆς τους *Zusammengehörigkeit* [συνανήκειν]. Ο άλλος αφορισμός (απ. 67) λέγει ότι ο θεός είναι πόλεμος και ειρήνη, όπως είναι ημέρα και νύχτα, χειμώνας και καλοκαίρι, αφθονία και σιτοδεία [...]» (Σ.τ.μ.).]

υπενθύμισα και στον εαυτό μου, σχετικά με τους κινδύνους που μπορεί να προκαλέσει αυτή η λέξη: κίνδυνος μιας έννοιας σκοτεινής, υποστασιοκρατικής, κρυπτομυστικιστικής, κίνδυνος επίσης μιας εξουσιοδότησης που δίδεται για μιαν ισχύ βίαιη, άδικη, χωρίς κανόνες, αυθαίρετη. (Δεν θα παραθέσω αυτά τα κείμενα, θα ήταν αυτάρεσκο και θα μας έκανε να χάσουμε χρόνο, αλλά σας παρακαλώ να με εμπιστευθείτε.) Η πρώτη προφύλαξη έναντι αυτών των κινδύνων περί υποστασιοποίησης ή ανορθολογισμού συνίσταται ακριβώς στο να υπενθυμίσω τον διαφορικό χαρακτήρα της ισχύος. Στα κείμενα που ανέφερα προηγουμένως το ζήτημα είναι πάντοτε η διαφορική ισχύς, η διαφορά ως διαφορά ισχύος, η ισχύς ως διαφορά [différence] ή ως ισχύς διαφοράς (η διαφορά είναι μια ισχύς διαφοριζόμενη/αναβαλλόμενη-διαφορίζουσα/αναβλητική [différee-différente])· πρόκειται πάντοτε για τη σχέση μεταξύ της ισχύος και της μορφής, μεταξύ της ισχύος και της σημασίας· πρόκειται πάντοτε για την «επιτελεστική» ισχύ, εμφραστική ή διεκφραστική ισχύ⁸, για την ισχύ της πειθούς και τη ρητορική, για την επιβεβαίωση της υπογραφής, αλλά επίσης και προπάντων για όλες τις παράδοξες καταστάσεις όπου η μεγαλύτερη ισχύς και η μεγαλύτερη αδυναμία ανταλλάσσονται με παράδοξο τρόπο. Κι εδώ έγκειται όλη η ιστορία. Μένει βεβαίως το γεγονός ότι πάντοτε δεν ένιωθα άνετα με τη λέξη ισχύς, ακόμη και όταν συχνά έκρινα πως ήταν απαραίτητη — συνεπώς σας ευχαριστώ γιατί με πείσατε κατ' αυτόν τον τρόπο να πω γι' αυτήν κάτι

περισσότερο. Το ίδιο συμβαίνει άλλωστε με τη δικαιοσύνη. Προφανώς υπάρχουν πολλοί λόγοι εξαιτίας των οποίων η πλειονότητα των κειμένων που ταυτίζονται βεβιασμένα ως «αποδομιστικά» μοιάζουν, εμφιατικά λέγω μοιάζουν, να μη θέτουν το θέμα της δικαιοσύνης —ακριδώς ως θέμα— στο κέντρο τους, ούτε ακόμη το θέμα της ηθικής ή της πολιτικής. Φυσικά αυτό δεν είναι παρά μόνο μια φαινομενικότητα: αρκεί, επί παραδείγματι, να κοιτάξει κανείς (παραθέτω μόνο τα κάτωθι) τα πολλά κείμενα που έχω αφιερώσει στον Λένινας και στις σχέσεις μεταξύ «βίας και μεταφυσικής»⁹, στη φιλοσοφία του δικαίου, αυτήν του Hegel μαζί με όλους τους επιγόνους του στο *Glas*¹⁰, όπου η δικαιοσύνη είναι το κεντρικό μοτίβο, ή ορισμένα κείμενα που πραγματεύονται την ενόρμηση δύναμης-εξουσίας και τα παράδοξα της δύναμης-εξουσίας στις «Εικασίες-θεωρήσεις-κερδοσκοπίες — επί του “Φρόντ”»¹¹, το νόμο στο «Προ του νόμου»¹² (σχετικά με το κείμενο «Vor dem Gesetz» [«Προ του νόμου»] του Kafka) ή στις *Διακηρύξεις ανεξαρτησίας*¹³, στο «Θαυμασμός για τον Nelson Mandela ή Οι νόμοι του αναστοχασμού»¹⁴ και σε πολλά άλλα κείμενα. Εξυπακούεται ότι ορισμένοι λόγοι [discours] για τη διπλή κατάφαση¹⁵, για το δώρο πέραν της ανταλλαγής και της διανομής, για το ανεπίκριτο, το ασύμμετρο ή το ανυπολόγιστο, για την ενικότητα, τη διαφορά ή την ετερογένεια είναι επίσης, εξ ολοκλήρου, λόγοι περί της δικαιοσύνης τουλάχιστον λοξοί.

Άλλωστε οι όποιες έρευνες αποδομητικής τεχνο-

τροπίας είναι φυσιολογικό, προβλέψιμο, επιθυμητό να καταλήγουν σε μια προβληματική περί του δικαίου, του νόμου και της δικαιοσύνης. Μάλιστα αυτός θα ήταν ο πλέον προσίδιος τόπος τους, αν υπήρχε κάτι τέτοιο. Μια αποδομητική ερωτητική που αρχίζει, όπως έχει συμβεί, με το να αποσταθεροποιεί ή να περιπλέκει την αντίθεση του νόμου και της φύσεως, της θέσεως και της φύσεως, δηλαδή την αντίθεση μεταξύ του νόμου, της σύμβασης, του θεσμού από τη μία πλευρά, και της φύσης από την άλλη, μαζί με όλες τις αντιθέσεις που καθορίζονται από αυτές τις δύο — επί παραδείγματι, και αυτό δεν είναι παρά μόνο ένα παράδειγμα, μαζί με την αντίθεση του θετικού δικαίου και του φυσικού δικαίου (η διαφορά είναι η μετατόπιση αυτής της αντιθετικής λογικής)· μια αποδομητική ερωτητική που αρχίζει, όπως έχει συμβεί, με το να αποσταθεροποιεί, να περιπλέκει ορισμένες αξίες ή να υπενθυμίζει τα παράδοξά τους, όπως αυτές του ίδιου και της ιδιότητας-κυριότητας σε όλες τις εκφάνσεις τους, την αξία του υποκειμένου, και συνεπώς του υπεύθυνου υποκειμένου, του υποκειμένου του δικαίου και του υποκειμένου της επιτακτικής ηθικής, του νομικού ή ηθικού προσώπου, της προθεσιακότητας κ.λπ., και όλων των επακόλουθων, μια τέτοια αποδομητική ερωτητική είναι λοιπόν εξ ολοκλήρου ερωτητική περί του δικαίου και της δικαιοσύνης. Μια ερωτητική περί των θεμελίων του δικαίου, της επιτακτικής ηθικής και της πολιτικής.

Αυτή η ερωτητική περί των θεμελίων δεν είναι ούτε

θεμελιωτιστική ούτε αντι-θεμελιωτιστική. Συμβαίνει μάλιστα, δοθείσης ευκαιρίας, να θέτει εν αμφιβόλω ή να υπερβαίνει τη δυνατότητα ή την έσχατη αναγκαιότητα της ίδιας της ερωτητικής, της ερωτητικής μορφής της σκέψης, καθώς θέτει υπό εξέταση χωρίς βεβαιότητες και προκαταλήψεις την ίδια την ιστορία του ερωτήματος και της φιλοσοφικής αυθεντίας του. Γιατί υπάρχει μια αυθεντία — άρα μια νόμιμη ισχύς της ερωτητικής μορφής, για την οποία μπορούμε να αναρωτηθούμε από πού αντλεί μια τόσο μεγάλη ισχύ μέσα στην παράδοσή μας.

Αν, υποθετικά, υπήρχε ένας προσίδιος τόπος —κάτι που ακριβώς είναι αδύνατον εν προκειμένω—, μια τέτοια αποδομητική «ερωτητική» ή μετα-ερωτητική θα ένιωθε περισσότερο σαν «στο σπίτι της» αν ήταν μέσα στις Νομικές Σχολές και ίσως, όπως συμβαίνει ενίοτε, μέσα στα Τμήματα Θεολογίας ή Αρχιτεκτονικής παρά στα Τμήματα Φιλοσοφίας ή στα Τμήματα Λογοτεχνίας. Γι' αυτό ακριβώς, χωρίς να τις γνωρίζω καλά εκ των έndon, και ως προς αυτό αισθάνομαι ένοχος, χωρίς να διεκδικώ οποιαδήποτε οικειότητα με αυτές, κρίνω ότι οι ενδελεχείς αναλύσεις στις «Critical Legal Studies» ή σε ορισμένα έργα —όπως αυτά του Stanley Fish, της Barbara Herrstein-Smith, της Drucilla Cornell, του Samuel Weber και άλλων— που βρίσκονται στη συνάρθρωση μεταξύ της λογοτεχνίας, της φιλοσοφίας, του δικαίου και των πολιτικο-θεσμικών προβλημάτων, είναι σήμερα, από την άποψη μιας συγκεκριμένης αποδόμησης, μεταξύ των πιο γόνιμων και

των πιο αναγκαίων. Ανταποκρίνονται, μου φαίνεται, στα πιο ριζοσπαστικά προγράμματα μιας αποδόμησης που θα ήθελε, για να είναι συνεπής με τον εαυτό της, να μη μένει κλεισμένη μέσα σε λόγους αμιγώς θεωρησιακούς, θεωρητικούς και ακαδημαϊκούς, αλλά να προσδίδει —σε αντίθεση με αυτό που εισηγείται ο Stanley Fish— στο να έχει συνέπειες, να αλλάζει τα πράγματα και να παρεμβαίνει με τρόπο αποτελεσματικό και υπεύθυνο (αν και πάντοτε μεσολαβημένο, εννοείται), όχι μόνο εντός του επαγγέλματος αλλά και εντός αυτού που ονομάζεται πόλις [cité], π ό λ ι ς και γενικότερα κόσμος. Να τα αλλάξει όχι με τη σημασία, προφανώς κάπως απλοϊκή, της υπολογισμένης, εσκεμμένης και στρατηγικά ελεγχόμενης παρέμβασης, αλλά με τη σημασία της μέγιστης εντατικοποίησης ενός εν εξελίξει μετασχηματισμού, υπό την ιδιότητα όχι του απλού συμπτώματος ούτε του απλού αιτίου· εδώ απαιτούνται άλλες κατηγορίες. Σε μια βιομηχανική και υπερτεχνολογική κοινωνία, ο ακαδημαϊκός χώρος είναι λιγότερο από ποτέ ο μοναδιαίος ή μοναστικός περίκλειστος χώρος, κάτι που άλλωστε δεν ήταν ποτέ. Και αυτό είναι αληθές ιδιαίτερα για τις Νομικές Σχολές.

Σπεύδω να προσθέσω τούτο, κατανεμημένο σε τρία πολύ σύντομα σημεία.

1. Αυτή η σύζευξη ή αυτή η συγκυρία είναι προφανώς αναπόφευκτη μεταξύ, αφ' ενός, της αποδόμησης —είτε αυτή έχει ένα ύφος αμεσότερα φιλοσοφικό είτε

υποκινείται από τη θεωρία της λογοτεχνίας— και, αφ' ετέρου, του δικαιο-λογοτεχνικού αναστοχασμού και των «Critical Legal Studies».

2. Ασφαλώς αυτή ο αρθρωμένη σύζευξη δεν αναπτύχτηκε τυχαία με τόσο ενδιαφέροντα τρόπο σε τούτη τη χώρα. Εδώ υπάρχει ένα άλλο πρόβλημα—επείγον και συναρπαστικό—, το οποίο οφείλω να αφήσω κατά μέρος ελλείψει χρόνου. Προφανώς υπάρχουν βαθύτερα αίτια για το γεγονός ότι αυτή η ανάπτυξη είναι κατ' αρχάς και κυρίως βορειο-αμερικανική, αίτια σύνθετα, γεωπολιτικά και όχι μόνο εγχώρια.

3. Προπάντων, αν φαίνεται πως επείγει να εστιάσουμε την προσοχή μας σε τούτη τη συζευγμένη ή ανταγωνιστική ανάπτυξη και να συμμετάσχουμε σ' αυτήν, είναι επίσης ζωτικό να μην εξομοιώσουμε λόγους, τεχνοτροπίες, ρηματικά συγκείμενα που είναι μεταξύ τους κατά πολύ ετερογενή και άνισα. Η λέξη «αποδόμηση» θα μπορούσε, σε ορισμένες περιπτώσεις, να υποκινεί ή να ενθαρρύνει μια τέτοια σύγχυση. Η ίδια δίνει τόπο-έναυσμα σε αρκετές παρεξηγήσεις, έτσι ώστε να μη θέλουμε να προσθέσουμε και άλλες, επί παραδείγματι είτε εξομοιώνοντας—πρωτίστως μεταξύ αυτών— όλες τις τεχνοτροπίες των Critical Legal Studies είτε κάνοντας παντού αυτές τις τεχνοτροπίες παραδείγματα ή προεκτάσεις της αποδόμησης. Όσο και αν δεν μου είναι πολύ οικείες, γνωρίζω ότι οι εργασίες των Critical Legal Studies έχουν την προσίδια ιστορία τους, το προσίδιο συγκείμενό τους

και το προσίδιο ιδίωμά τους, ότι σε σχέση με την τάδε φιλοσοφικο-αποδομητική ερωτητική είναι ενίοτε —ας το πούμε χάριν συντομίας— άνισες, άτολμες, κατά προσέγγισιν ή σχηματικές για να μην πούμε καθυστερημένες, ενώ, αντιθέτως, χάρη στην εξειδίκευσή τους και στην οξύτητα της τεχνικής τους επάρκειας έχουν μεγάλο προβάδισμα σε σύγκριση με την τάδε ή τη δείνα κατάσταση της αποδόμησης εντός ενός πεδίου περισσότερο λογοτεχνικού ή φιλοσοφικού. Ο σεβασμός των συγκειμενικών, ακαδημαϊκο-θεσμικών, ρηματικών ιδιαιτεροτήτων, η δυσπιστία προς τους αναλογισμούς και τις βεβιασμένες μετατάξεις, προς τις συγκεχυμένες ομογενοποιήσεις μού φαίνεται, στην παρούσα φάση, πως είναι η πρώτη προσταγή. Είμαι πεπεισμένος, εν πάση περιπτώσει ευελπιστώ ότι αυτή η συνάντηση θα μας αφήσει την ανάμνηση ορισμένων διαφορών [différences] και διαφόρων [différends] όπως και, τουλάχιστον εξίσου, ορισμένων διασταυρώσεων, συμπτώσεων ή συναινέσεων.

Επομένως η αποδόμηση, στις πιο γνωστές εμφανίσεις της υπ' αυτό το όνομα, μόνο φαινομενικά δεν έχει «απευθύνει» το πρόβλημα της δικαιοσύνης. Πρόκειται μόνο για μια φαινομενικότητα, αλλά είναι ανάγκη να συνυπολογίσουμε τις φαινομενικότητες, «να σώσουμε τα φαινόμενα», με τη σημασία που απέδιδε ο Αριστοτέλης¹⁶ σε τούτη την αναγκαιότητα. Εδώ θα ήθελα να επιδοθώ ακριβώς σ' αυτό το πράγμα: να δείξω γιατί και πώς αυτό που ονομάζεται συνήθως η αποδόμηση, ενώ φαίνεται ότι δεν «απευθύνει» το πρόβλημα της

δικαιοσύνης δεν κάνει παρά μόνο αυτό, χωρίς όμως να μπορεί να το κάνει ευθέως αλλά μόνο με τρόπο λοξό. Λοξά, όπως αυτήν ακριβώς τη στιγμή που ετοιμάζομαι να αποδείξω ότι δεν μπορεί να μιλήσει κανείς ευθέως για τη δικαιοσύνη, να θεματοποιήσει ή να αντικειμενοποιήσει τη δικαιοσύνη, να πει «τούτο είναι δίκαιο» και, ακόμη λιγότερο, «είμαι δίκαιος» χωρίς να προδώσει αμέσως τη δικαιοσύνη, αν όχι το δίκαιο*.

Β. Ακόμη δεν έχω αρχίσει. Είχα πιστέψει ότι οφείλω να αρχίσω λέγοντας ότι για μένα είναι πράγματι αναγκαίο να απευθυνθώ σ' εσάς στη γλώσσα σας και παρευθής δήλωσα ότι πάντοτε θεωρούσα εξαιρετικά πολύτιμες, και δη αναντικατάστατες, τουλάχιστον δύο από τις ιδιωματικές εκφράσεις σας. Η μία είναι «to enforce the law», η οποία μας υπενθυμίζει πάντοτε ότι αν η δικαιοσύνη δεν είναι κατ' ανάγκη το δίκαιο ή ο νόμος, δεν μπορεί να γίνει δικαιοσύνη εκ δικαίου ή εν δικαίω παρά μόνο αν διαθέτει την ισχύ ή μάλλον αν επικαλείται την ισχύ από την πρώτη στιγμή της, από την πρώτη λέξη της. Στην αρχή της δικαιοσύνης θα έχει υπάρξει ο λόγος, η “γλώσσα” [langage] ή η γλώσσα [langue], αλλά αυτό δεν είναι κατ' ανάγκη αντιφατικό προς ένα άλλο incipit που θα έλεγε: «Εν αρχή θα έχει υπάρξει η ισχύς». Αυτό που πρέπει να σκεφτούμε,

* Για το μοτίβο του “λοξού” θα μου επιτρέψετε να παραπέμψω στο *Du droit à la philosophie*, Galilée, Παρίσι 1990, ιδιαίτερα στη σελίδα 71 κ.ε., καθώς και στο *Passions*, «*L'offrande oblique*», Galilée, Παρίσι 1993 [σ. 30-35, σ. 83 σημ. 7].

επομένως, είναι η άσκηση της ισχύος μέσα στην ίδια τη “γλώσσα”, στο πλέον εσώτερο στοιχείο της ουσίας της, όπως και στην κίνηση μέσω της οποίας θα αποπλιζόταν απολύτως από τον ίδιο τον εαυτό της.

Ο Pascal το λέει σε ένα απόσπασμα—στο οποίο ίσως επανέλθω αργότερα—, σε μία από τις «σκέψεις» του, διάσημες και πάντοτε δυσκολότερες απ’ όσο φαίνεται. Αυτή η «σκέψη» αρχίζει ως εξής:

«Δικαιοσύνη, ισχύς. — Είναι σωστό-δίκαιο [juste] αυτό που είναι σωστό-δίκαιο να ακολουθείται, είναι αναγκαίο αυτό που είναι το ισχυρότερο να ακολουθείται*»¹⁷.

Η έναρξη αυτού του αποσπάσματος είναι ήδη καταπληκτική, τουλάχιστον ως προς την αυστηρότητα της ρητορικής της. Λέγει ότι αυτό που είναι σωστό-δίκαιο πρέπει [doit]—και είναι σωστό-δίκαιο— να ακολουθείται: να το ακολουθεί μια συνέπεια, να το ακολουθεί ένα επιτέλεσμα, να εφαρμόζεται, enforced· εν συνεχεία αυτό που είναι «το ισχυρότερο» πρέπει επίσης να ακολουθείται: από μια συνέπεια, από ένα επιτέλεσμα κ.λπ. Με άλλα λόγια, το κοινό αξίωμα είναι ότι το σωστό-δίκαιο και το ισχυρότερο, το πιο σωστό-δίκαιο όπως και το ισχυρότερο πρέπει να ακολουθείται. Αλλά αυτό το «πρέπει να ακολουθείται», κοινό στο σωστό-δίκαιο και στο ισχυρότερο, είναι «σωστό-δίκαιο» στη μία περι-

* Pascal, *Pensées et opuscules*, επιμ. Léon Brunschvicg, Hachette, Παρίσι [1976], απόσπ. 298, σ. 470.

πτωση, «αναγκαίο» στην άλλη: «Είναι σωστό-δίκαιο [juste] αυτό που είναι σωστό-δίκαιο να ακολουθείται {με άλλα λόγια, η έννοια ή η ιδέα του σωστού-δικαίου, με τη σημασία της δικαιοσύνης, συνεπάγεται αναλυτικά και a priori ότι το σωστό-δίκαιο “ακολουθείται”, enforced, και είναι σωστό-δίκαιο [juste]—με τη σημασία της ακρίβειας-ευστοχίας [justesse]— να σκεπτόμαστε κατ’ αυτόν τον τρόπο¹⁸}, είναι αναγκαίο [il est nécessaire] αυτό που είναι το ισχυρότερο να ακολουθείται (enforced)».

Ο Pascal συνεχίζει: «Η δικαιοσύνη χωρίς την ισχύ είναι αδύναμη {με άλλα λόγια η δικαιοσύνη δεν είναι δικαιοσύνη, δεν μπορεί να αποδοθεί αν δεν έχει την ισχύ να είναι “enforced”· μια αδύναμη δικαιοσύνη δεν είναι δικαιοσύνη, με τη σημασία του δικαίου¹⁹}· η ισχύς χωρίς τη δικαιοσύνη είναι τυραννική. Η δικαιοσύνη χωρίς ισχύ αντιφάσκει προς τον εαυτό της, γιατί κακοί υπάρχουν πάντοτε· η ισχύς χωρίς τη δικαιοσύνη επικρίνεται. Συνεπώς είναι ανάγκη να θέσουμε μαζί τη δικαιοσύνη και την ισχύ· και, γι’ αυτόν το σκοπό, να κάνουμε να είναι ισχυρό αυτό που είναι σωστό-δίκαιο, ή να είναι σωστό-δίκαιο αυτό που είναι ισχυρό».

Το «είναι ανάγκη» [«il faut»] αυτού του συμπεράσματος («Συνεπώς είναι ανάγκη να θέσουμε μαζί τη δικαιοσύνη και την ισχύ») είναι δύσκολο να αποφασίσουμε ή να συμπεράνουμε αν συνιστά ένα «είναι ανάγκη» που προδιαγράφεται-επιτάσσεται από αυτό που είναι σωστό-δίκαιο εντός του πλαισίου της δικαιοσύνης ή από αυτό που είναι αναγκαίο εντός του πλαισίου της

ισχύος. Μια διστακτικότητα που μπορεί να θεωρηθεί επίσης δευτερεύουσα. Αυτή η διστακτικότητα ταλαντεύεται πάνω από την επιφάνεια ενός «είναι ανάγκη» που είναι βαθύτερο, θα μπορούσαμε να πούμε, καθ' ότι η δικαιοσύνη απαιτεί, ως δικαιοσύνη, την προσφυγή στην ισχύ. Επομένως η αναγκαιότητα της ισχύος εμπεριέχεται στο σωστό-δίκαιο της δικαιοσύνης.

Είναι γνωστό τι ακολουθεί και περαιώνει συμπερασματικά τούτη την πρόταση: «Και έτσι, καθώς αδυνατούμε να κάνουμε να είναι ισχυρό αυτό που είναι σωστό-δίκαιο, έχουμε κάνει να είναι σωστό-δίκαιο αυτό που είναι ισχυρό». Η αρχή [principe] της ανάλυσης αυτής της πασκαλικής σκέψης, ή μάλλον της ερμηνείας (που είναι δραστηκή και οτιδήποτε άλλο εκτός από μη βίαιη) την οποία θα προτείνω πλαγίως στη διάρκεια τούτης της διάλεξης, είμαι πεπεισμένος ότι θα αντιταχθεί σε μια παράδοση και στο προφανέστερο συγγεμένό της. Το δεσπύζον συγγεόμενο και η συμβατική ερμηνεία —η οποία διέπεται από αυτό, όπως φαίνεται— ακολουθούν μια συμβασιοκρατική κατεύθυνση, οδεύοντας προς ένα είδος πεσιμιστικού, σχετικιστικού και εμπειριοκρατικού σκεπτικισμού. Αυτός είναι ο λόγος που είχε ωθήσει, επί παραδείγματι, τον Arnaud να εξαλείψει τούτες τις “σκέψεις” από την έκδοση του Πορ-Ρουαγιάλ²⁰, υποστηρίζοντας ότι ο Pascal τις είχε γράψει υπό την επίδραση μιας ανάγνωσης του Montaigne, σύμφωνα με τον οποίο οι νόμοι δεν είναι δίκαιοι καθαυτούς, αλλά είναι δίκαιοι μόνον επειδή είναι νόμοι. Είναι αληθές ότι ο Montaigne είχε χρησιμοποιή-

σει μια ενδιαφέρουσα έκφραση που θα την επαναλάβει ο Pascal για λογαριασμό του, την οποία εδώ θα ήθελα επίσης να επαν-ερμηνεύσω και να την υφαιρέσω από την πλέον συμβατική ανάγνωσή της – η οποία είναι επίσης η πλέον συμβασιοκρατική. Η έκφραση είναι η εξής: «μυστικιστικό θεμέλιο της αυθεντίας». Ο Pascal παραθέτει –χωρίς να τον κατονομάζει– τον Montaigne όταν γράφει:

«[...] ο ένας λέει ότι η ουσία της δικαιοσύνης είναι η αυθεντία του νομοθέτη, ο άλλος η λυσιτέλεια του κυρίαρχου· ένας άλλος η παρούσα συνήθεια, και αυτό είναι το πιο βέβαιο: τίποτε, σύμφωνα μόνο με τη λογική, δεν είναι δίκαιο αφ' εαυτού· τα πάντα κλονίζονται με το χρόνο. Η συνήθεια κάνει όλη την ακριβοδικία [équité] για τον απλούστατο λόγο ότι αυτή η συνήθεια γίνεται αποδεκτή: αυτό ακριβώς είναι το μυστικιστικό θεμέλιο της αυθεντίας της. Όποιος την οδηγήσει πίσω στην αρχή της [principe], την εκμηδενίζει*».